ΕΜΜ. Ι. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ

Ἡ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝ ΤΩ ΠΛΑΙΣΙΩ ΕΥΡΥΤΕΡΩΝ ΕΡΓΩΝ

(ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ)

Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἰς πάσας τὰς πτυχὰς αὐτοῦ ἔχει τύχει μακρᾶς καὶ συστηματικῆς διαπραγματεύσεως ἰδίᾳ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας. Αἱ πολυπληθεῖς ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι περὶ αὐτοῦ ἐγράφησαν, ἀφεώρων εἰς τὸ σύνολον τοῦ πολυεδρικοῦ τούτου πολιτισμοῦ ἢ εἴς τινας μόνον πλευρὰς αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ εὐρυτέρων ἔργων περιλαμβανόντων πλείονας τοῦ ἑνὸς πολιτισμούς, π. χ. τῆς Μεσογείου ἢ καὶ ἐκτενεστέρων ἔτι χώρων (Εὐρώπης ἢ καὶ τῆς γῆς ὁλοκλήρου), περιελήφθη, ὡς εἰκός, καὶ οὗτος.

Ἡ πολυειδία τοῦ πολιτισμοῦ τούτου καὶ αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας ἐξέφρασεν, ἐκρίθησαν καὶ ἐξετέθησαν, ὡς ἔπρεπε νὰ ἀναμένηται, διαφοροτρόπως εἰς τὰ ποικίλης προελεύσεως ἔργα ταῦτα. Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα ἡ διακρίβωσις τῆς θέσεως, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν καθόλου πολιτισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν εἰδικώτερον, εἰς ἔργα καλύπτοντα μείζονα τῆς Ἑλλάδος πολιτιστικὸν χῶρον.

Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἰδιαίτερόν τι, σαφῶς κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὡς συνυφασμένος μετ' ἄλλων. Ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τῆς Ἀρχαιότητος ἀπετέλει ἑνιαῖον, κλειστὸν καὶ αὔταρκες ὁλοκλήρωμα, σαφῶς ἀπ' ἄλλων διακρινόμενον καὶ ὡς τοιοῦτο εἴς τινα ἔργα ἐξεταζόμενον, τότε ἡ προσπάθεια ἡμῶν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ στραφῇ εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα διαφοροποιοῦν τοῦτον, εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς χωρικῆς καὶ χρονικῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ, τὰς δρώσας δυνάμεις καὶ τὸν τρόπον συνάψεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων προγενεστέρων ἢ μεταγενεστέρων πολιτισμῶν. Ἂν τοὐναντίον συμπλέκηται μετ' ἄλλων καὶ δὲν ἀποχωρίζηται σαφῶς τούτων, τότε ἐνδιαφέρει ὁ τρόπος συμ-πλοκῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν θεωροῦντα καὶ συγγράφοντα ἱστορικόν, θὰ ἀνταποκρίνηται φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἱστορία βεβαίως εἶναι τὰ ἐν χρόνῳ γεγονότα, αἱ πράξεις καὶ μεταλλαγαὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινότητος καθόλου, τμῆμα τῆς ὁποίας ἀπετέλεσεν ἡ ἀρχαία ἑλληνική. Θὰ ἠθέλομεν νὰ ἴδωμεν, ποίαν θέσιν κατέχει ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων

ἕνεκα τῆς πανθομολογουμένης σπουδαιότητος αὐτῆς εἰς τὸν πεποικιλμένον διὰ πολλῶν χρωμάτων τάπητα τοῦ χρόνου. Τὸ ἐγνωσμένον πράγματι τμῆμα, ὀλίγων μόνον χιλιετηρίδων, τῆς ἀνθρωπίνης ἁλύσεως εἶναι λίαν σύντομον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς, ἔχει ὅμως τοῦτο ἐμφανίσει τοιαύτην πολυμορφίαν καὶ πολυφωνίαν, ὥστε πρὸς συνολικὴν θεώρησιν αὐτοῦ ἀπαιτεῖται ὑψηλὴ σκοπιά. Ταύτην δὲ παρέχει κατά τινας εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν πολιτισμολόγον ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἰδίᾳ τοῦ πέμπτου καὶ τετάρτου αἰ. π. Χ. Κατὰ τοὺς δύο τούτους αἰῶνας ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπῆρξεν ἰδιαζόντως βαθεῖα, ἐχαράχθησαν αἱ ὁδοὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως, ἐτέθησαν ἐπὶ τάπητος τὰ ἀνθρώπινα, πολιτικὰ καὶ φυσικὰ προβλήματα καὶ ἠνέῳξαν ταῦτα τραγικὸν διάλογον μεταξὺ αὐτῶν.

Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς θεώρησιν ἔχει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἄλλον ἰδιαίτερον λόγον. Ἂν ἀποδεχθῶμεν τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἐγνωσμένον πως τμῆμα τῆς ἀνθρωπίνης πορείας ἀρχίζῃ κατὰ τὸ ἔτος 4241 π. Χ. καὶ ἄρα τὸ πανανθρώπινον πολιτισμολογικὸν μουσεῖον ἔχῃ εἰς τὰς χωροχρονικὰς αὐτοῦ αἰθούσας ἐκθέματα 6209 ἐτῶν (4241 + 1968 = 6209), τότε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία, ἔχουσα κατὰ τὴν μᾶλλον ἀποδεκτὴν ἄποψιν χρονικὴν ἔκτασιν δύο καὶ ἡμισείας χιλιετηρίδων κειμένην εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνωτέρω χρονικῆς ἐκτάσεως (19 αἰ. π. Χ. - 6 αἰ. μ. Χ.), ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἱστορικὸν νὰ θεωρήσῃ ἐν χρόνῳ ἕνα ὡλοκληρωμένον πολιτισμὸν ἀσυνήθους ἐκτάσεως, ἐντάσεως καὶ πολυμορφίας. Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ ἱστορικὸς ὡς Ἰανὸς στρέφεται καὶ πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ πρὸς τὸ μέλλον, δύναται ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ νὰ θεωρήσῃ ἀμφότερα. Ὁ πολιτισμὸς μάλιστα οὗτος ἀποτελεῖ μὲν κατὰ τοὺς πλείστους ἐρευνητὰς ἄρτιον καὶ αὔταρκες ὅλον, συνδέεται ὅμως μετὰ τῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα ἔρχονται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ πανανθρωπίνου πολιτισμοῦ, συνεχίζεται δέ, ἀναγεννᾶται καὶ ἐπιβιοῖ ὑπὸ ποικίλας μορφὰς ἢ κατά τινα μόνον στοιχεῖα αὐτοῦ μέχρι σήμερον. Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὰς βάσεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς ἑλληνοκεντρικῆς οἰκουμένης, εἷς δὲ λαός, ὁ ἑλληνικός, θεωρεῖται ὀργανικὴ συνέχεια τούτου.

Ἡ σύντομος αὕτη σκιαγραφία διαφωτίζει μέν πως τὸ πλαίσιον, ἐπιτρέπει ὅμως καὶ νὰ διαφανοῦν ἱκανὰ προβλήματα. Πολλαὶ γνῶμαι ἔχουν ἐξενεχθῆ περὶ τούτων καὶ πολλαὶ ἀπαντήσεις ἔχουν δοθῆ, ἀλλ' αὗται διαφέρουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀλλήλων καὶ οὕτω ἐπικρατεῖ μεγάλη ἀντιγνωμία.

Τοῦτο εἶναι εὔλογον, διότι ἡ θεώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (καὶ ὡς τοιοῦτον νοοῦμεν ἐνταῦθα τὸν ἀρχαῖον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν μάλιστα ἔκφανσιν αὐτοῦ) γίνεται ὑπὸ πολλῶν καὶ ὑπὸ διαφορωτάτας προϋποθέσεις. Ἀκριβῶς ὅμως αὐτὴ ἡ ὑπὸ πολλὰ πρίσματα θεώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀντικρουομένων ἀπόψεων, σύγκρισιν τούτων καὶ ἀποδοχὴν τῶν ἀντεχουσῶν εἰς ἐκλελεπτυσμένην ἱστορικὴν κριτικήν.

Ἡ ἔκθεσις τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ χωρήσῃ κατὰ δύο τρόπους· εἴτε θὰ ἐκτεθοῦν αἱ ἐπὶ πάντων τῶν βασικῶν προβλημάτων ἀπόψεις μιᾶς μόνον μεγάλης ἱστορικῆς συνθέσεως (περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἢ καὶ

τοῦ παγκοσμίου) εἴτε θὰ ἐξετασθῇ καὶ θὰ ἐκτεθῇ ἡ ἀντιμετώπισις ἑνὸς ἑκάστου εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ἔργα.

Ἔργα καλύπτοντα μεγάλας περιοχὰς τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατὸν νὰ συντεθοῦν α') ὑπὸ ἑνὸς ἐρευνητοῦ καὶ θεωροῦ καὶ β') ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων διαφωτίζει πλευρὰν τοῦ ὅλου. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ διακρίνωμεν πάλιν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ ὑπὸ θεώρησιν, ὡς πρὸς τὰ αἰχμηρὰ αὐτοῦ σημεῖα εἰδικώτερον, ἑλληνικὸς κόσμος ἐξετάζεται ὑφ' ἑνὸς ἢ ὑπὸ πλειόνων. Εἰς τὴν περίπτωσιν ἑνὸς μελετητοῦ καὶ συγγραφέως εὐλόγως ὑπάρχει ἑνιαία μέθοδος καὶ ταυτότης ἀξιολογικῶν κριτηρίων, τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἐπιτυγχάνονται εἰς συλλογικὰς συνθέσεις, ἂν δὲν καθορισθοῦν ἐξ ἀρχῆς κοιναὶ βάσεις καὶ μέθοδος. Ὁπωσδήποτε εἴτε πρόκειται περὶ ἑνὸς εἴτε πλειόνων ἐρευνητῶν ἡ ἔρευνα καὶ ἔκθεσις τῶν προσκτηθέντων ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς ἰδιαιτερότητος ἑκάστου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ὑφῆς αὐτοῦ. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι δίδεται ἔμφασις εἰς ἄλλην ὑπ' ἄλλου πλευρὰν ἑνὸς πολιτισμοῦ καὶ διαφόρως ἑρμηνεύεται οὗτος ἢ πτυχαὶ τούτου παρ' ἑκάστου, δύνανται οἱ ἐρευνηταί, ἂν στοχάζωνται τῆς ἑνότητος καὶ τῆς ὁμοιογενείας, κατὰ τὸ δυνατόν, τοῦ ὅλου ἔργου, νὰ ἔχουν κατὰ τὴν ἔκθεσιν τμημάτων αὐτοῦ τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐστραμμένην πρὸς τὸ ὅλον καὶ νὰ προσαρμόζουν πρὸς τοῦτο τὰ ἐπὶ μέρους. Ὅθεν πρὸς ἐπίτευξιν ἑνότητος τοῦ ὅλου ἔργου, ὁμοιογενείας, ὀρθῆς κατανομῆς καὶ ἀξιολογήσεως πρέπει νὰ ὑπάρξῃ κοινὸν σημεῖον θεωρήσεως, κοινὴ σκοπιὰ ἀπὸ τῆς ὁποίας οἱ θεώμενοι νὰ προσβλέπουν καὶ νὰ σημειοῦν τὰ ἀντέχοντα εἰς μίαν γενικὴν θεώρησιν στοιχεῖα αὐτοῦ. Ὅσον εὐρύτερος εἶναι ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν πολιτισμὸς ἢ ὁ ὑπὸ τοῦ ἔργου γενικῶς καλυπτόμενος πολιτιστικὸς χῶρος εἰς γεωγραφικὴν ἔκτασιν καὶ χρονικὴν διάρκειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς καλλιεργηθείσας ἀξίας καὶ προβληματισμούς, τόσον αὐστηροτέρα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιλογή. Εἶναι ἑπομένως ἀνάγκη νὰ λαμβάνωνται ἑκάστοτε ὑπ' ὄψιν αἱ ὑψηλότεραι ἐξάρσεις καὶ ἰδιαιτερότητες τοῦ ὑπὸ θεώρησιν πολιτισμοῦ.

Πρὸς ἐπίτευξιν εὐσυνόπτου θεωρήσεως θέτει τις, ἵνα περιλάβῃ εὐρύτερον πολιτιστικὸν χῶρον, τὴν σκοπιὰν αὐτοῦ ὑψηλότερον, ὁπότε ὅμως ἡ εὔρυνσις τοῦ θεωμένου καθιστᾷ ἀφανεῖς μικροὺς κυματισμοὺς καὶ ἐπιτρέπει καθόρασιν μόνον τῶν μεγαλυτέρων, διότι ἡ χωροχρονικὴ ὀθόνη, ὡς ὑπό τινων λέγεται, παραμένει σταθερά. Εἴτε λοιπὸν ἓν μόνον πρόσωπον προβαίνει εἰς θεώρησιν πολιτισμοῦ ἢ πολιτιστικῶν κύκλων, τινῶν ἢ ἁπάντων (ὡς ὁ Arnold Toynbee), εἴτε πολλά, ἀγόμεθα εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἀποτέλεσμα ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως ὅτι ἐπιτυγχάνεται κοινὸν σημεῖον ἀπόψεως.

Πάντα τὰ μεγάλα ἱστορικὰ ἔργα τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας ὡς καὶ τῆς ἀρχαίας, τὰ ὁποῖα καλύπτουν εὐρὺν ἱστορικὸν χῶρον, ἔχουν συντεθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ οὕτω παρὰ τὴν ποικιλοειδίαν τῶν ἐκτιθεμένων πολιτισμῶν καὶ πτυχῶν τούτων παρουσιάζουν ἑνότητα, διότι τίθεται ἑνιαία βάσις καὶ ἓν ὑποκείμενον ἐρεύνης, τὸ ζωϊκὸν εἶδος ἄνθρωπος εἰς ὑψηλὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Οὕτω πως ἐργαζόμενος καὶ ὁ Πολύβιος προσέβλεπε τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον ὡς «ἁπλῆν καὶ μονοειδῆ».

Εἰς πάντα τὰ μεγάλα ἔργα τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας, τὰ ὁποῖα καλύπτουν διάφορον ἕκαστον ἱστορικὴν ἔκτασιν καὶ περιλαμβάνουν εἴτε πάσας τὰς πολιτιστικὰς ἑνότητας μιᾶς περιοχῆς ἢ καὶ πάντας τοὺς ἀναπτυχθέντας ἐπὶ τῆς γῆς πολιτισμούς, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς θεωρεῖται ἔξωθεν, ἀπὸ σκοπιᾶς λίαν ὑψηλῆς. Καὶ ὅταν μὲν ὁ ἱστορικὸς θέλῃ νὰ ἀνεύρῃ τὰς δρώσας ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενικῶς δυνάμεις, θὰ εὕρῃ ταύτας διατετυπωμένας εἰς τὴν κλασσικὴν περίοδον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν τραγικὴν αὐτῶν ἀναμέτρησιν καὶ πάλην. Ὁ Θουκυδίδης ἰδίᾳ παρέχει τὴν κλεῖδα πρὸς κατανόησιν τοῦ τρόπου ἐκτυλίξεως τῆς πολιτικῆς πράξεως καὶ τῆς ἀκολουθουμένης διαδικασίας κατὰ τὰς συγκρούσεις ἀνθρωπίνων ὁμάδων. Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ περιγραφοῦν πολλοὶ πολιτισμοί, ἀναζητεῖται ἄλλου εἴδους σκοπιὰ πρὸς θεώρησιν. Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει ὁ ἑλληνικὸς κόσμος θεωρεῖται ἔξωθεν, παρουσιάζει δὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἡ εἰκών, τὴν ὁποίαν εἰς τοιαῦτα ἔργα ἐμφανίζει οὗτος.

Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι πρὸς ἐξέτασιν πολιτιστικῶν φαινομένων, πολιτισμῶν ὁλοκλήρων ἢ πτυχῶν αὐτῶν, θεωρεῖ τις ὡς ἑνότητα τὸ θεώμενον. Ἂν τις θέλῃ νὰ ἐμβαθύνῃ εἴς τινα πτυχὴν ἑνὸς πολιτισμοῦ πρέπει νὰ στρέψῃ ἀποκλειστικῶς εἰς ταύτην τὸν γνωστικὸν φακόν. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰσχύει ὅτι, ὅσον κερδίζομεν εἰς βάθος, χάνομεν εἰς πλάτος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐπιστημονικὴ ζήτησις κινεῖται ὡς πρὸς τὸ πλάτος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἄλλως ὑπ' ἄλλων ὁρίζεται, μεταξὺ δύο διαφορετικῶν ὁρίων, τοῦ εὐρυτέρου καὶ τοῦ στενοτέρου, θὰ πρέπει νὰ εἴπωμεν, ποῖα εἶναι ταῦτα τὰ *ὅρια* διὰ τὴν ἱστορίαν. Ὁ καθορισμὸς εἶναι δυσχερής. Τὸ μικρότερον πλάτος ἀποδίδει πιθανῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην σήμερον ἡ ἄποψις ὅτι αὕτη ἀσχολεῖται περὶ ὁμάδα ἀνθρώπων μικρὰν μὲν ἀλλὰ πάντως ἀποτελοῦσαν διηρθρωμένον καὶ ἱεραρχημένον σύνολον (πόλιν κατὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ οὐχὶ κώμην). Ἔτι στενότερον καθίσταται τὸ πλάτος τοῦ ὑπὸ θεώρησιν ὑποκειμένου διὰ τῆς ἐξετάσεως πλευρᾶς μόνον καὶ ὄχι τοῦ συνόλου αὐτοῦ. Τὸ εὐρύτερον πλάτος ἀντιθέτως προσλαμβάνει τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινότητος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀνεξαρτήτως χώρου καὶ χρόνου καὶ τῶν διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν κατάτμησιν αὐτῆς εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας ὁμάδας, πόλεις, ἔθνη, πολιτιστικὰς ἑνότητας κ. ἄ. Κατ' ἄλλους ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἔχει πλάτος κείμενον μεταξὺ τῶν ὑποδηλωθέντων ἀκροτάτων σημείων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς, ὡς εἰκός, τὰ εὐρυτέρου πλάτους εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγεται ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία.

Ἡ θεώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐν τῷ πλαισίῳ μεγάλου ἱστορικοῦ χώρου ἔργων, εἶναι δυνατὸν νὰ παράσχῃ εἰς ἡμᾶς βαθυτέραν καὶ ἐποπτικωτέραν κατανόησιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἡ ὑπὸ πλείονα πρίσματα θεώρησις καθιστᾷ δυνατὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν πάσης πτυχῆς. Θὰ ἴδωμεν διὰ τῆς θεωρήσεως ταύτης, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὴν εἰκόνα τοῦ θεωμένου κατὰ τὸ δυνατὸν ἐναργεστέραν καὶ σαφεστέραν, ποίαν θέσιν καταλαμβάνει, ποῦ κατατάσσεται καὶ πῶς ἀξιολογεῖται ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἢ πτυχαὶ αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ πανανθρωπίνου πολιτισμολογικοῦ μουσείου.

Πρὸς διακρίβωσιν τῆς θέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, μάλιστα δὲ τῆς πολι-

τικῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτειολογικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ πανανθρωπίνου γίγνεσθαι προβαίνομεν εἰς περιορισμοὺς χωρικοὺς (τοπικούς), χρονικοὺς καὶ εἰδολογικούς. Ἀποχωρίζομεν κατ' ἀρχὴν ἓν τμῆμα τῆς γῆς καὶ ἐξετάζομεν τὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν οἱ κατοικήσαντες εἰς αὐτό. Διὰ τοῦ χρονικοῦ ὡσαύτως περιορισμοῦ ἀποκόπτομεν τμῆμα μόνον τῆς ὅλης χρονικῆς ἐκτάσεως, τὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ περιορισμὸς οὗτος ἀποτελεῖ ἓν τῶν θεμελιωδεστέρων προβλημάτων τῆς Ἀρχαιογνωσίας. Εἰδολογικὸς τέλος περιορισμὸς ἐπιβάλλεται, ἵνα ἐξετασθοῦν βαθύτερον πλευραί τινες αὐτοῦ. Τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ μόνον ἡ θρησκεία, τὸ δίκαιον, ἡ πολιτεία, ἡ ἐπιστήμη κ.ἄ., ἴσως δὲ εἶναι δυνατὸν καὶ ὁλόκληρος ὁ ἀρχαῖος κόσμος νὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἑκάστου τῶν ἀνωτέρω πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι ἀπὸ θρησκειολογικῆς, πολιτειολογικῆς ἢ ἄλλης ἀπόψεως. Βεβαίως πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα καὶ ἀποτελοῦν ἑνιαῖον καὶ ὀργανικὸν ὅλον, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δύναται δι' ἀφαιρέσεως νὰ στρέψῃ τὸν γνωστικὸν αὐτῆς φακὸν εἴς τινα μόνον πτυχὴν αὐτοῦ. Ἡ παροῦσα προσπάθεια ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ εὕρῃ καὶ ἐκθέσῃ τὰς ἀπαντήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν ὑπὸ ἐπιφανῶν ἱστορικῶν καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ μεγαλοπνόων ἔργων εἰς τὰ καίρια θέματα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἶναι δὲ αὕτη προγραμματικοῦ χαρακτῆρος καὶ καθορίζει τὸν τρόπον ἐργασίας καὶ τὰ πλέον διαφέροντα προβλήματα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Κατόπιν τῆς οὕτω τεθείσης ἀρχῆς τὰ προβλήματα τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς κλασσικῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἀρχαιογνωστικῶν βοηθητικῶν μαθήσεων, θὰ ἐξετασθοῦν μόνον καθ' ὅσον ἅπτονται ἱστορικῶν θεμάτων. Τὰ ὅρια τούτων εἶναι ἐνίοτε ἀσαφῆ, μάλιστα δὲ πολλοὶ ὑπάγουν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν εἰς τὴν φιλολογίαν, ἐκ τῆς ὁποίας πράγματι ἀνεδύθη, ἀλλ' ἀπέκτησε βαθμηδὸν αὐτοτέλειαν καὶ ἰδίαν μέθοδον.

Θὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος αἱ ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἄλλωστε ζητεῖ πᾶς ἱστορικὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῷ ἑλληνικῷ πολιτιστικῷ χώρῳ περιοριζόμενος καὶ τομεῖς αὐτοῦ ἕνα ἢ καὶ πλείονας ἐρευνῶν. Διὰ τῆς παρούσης ἀποσκοπεῖται ἡ συλλογὴ τῶν ποικίλων ἀπόψεων, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἔξωθεν καὶ ἐν εὐρυτέρῳ τούτου πλαισίῳ θεωρούμενος.

Συνοπτικῶς θὰ ζητηθοῦν :

1. Αἱ διέπουσαι τὸ ὅλον ἔργον ἀρχαί.

2. Ἂν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία αὐτοῦ ἔχῃ ἐν τῷ ἔργῳ ἴδιον πρόσωπον καὶ ἐξετάζηται αὐτοτελῶς εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον ἢ τόμον.

3. Τὸ περιεχόμενον διὰ βραχυτάτων ἑκάστου τόμου τοῦ ὅλου ἔργου, ἵνα γίνῃ ἀντιληπτὸν τὸ πλαίσιον τῆς συνθέσεως.

4. Ὁ ἀριθμὸς σελίδων ὁ ἀπονεμόμενος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἢ τὴν ὡς τοιαύτην ἐκληφθεῖσαν.

5. Ἡ γεωγραφικὴ ἔκτασις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γνωστοῦ ὄντος ὅτι αἱ ἀπόψεις καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ποικίλλουν.

6. Ἡ χρονικὴ ἔκτασις εἰδικώτερον δὲ ὁ χρόνος ἐνάρξεως καὶ ὁ τῆς λήξεως.

7. Ὁ τρόπος κατατμήσεως τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς μερικώτερα τμήματα.

8. Σύντομος ἀνάλυσις ἑκάστου τούτων καὶ ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις.

9. Προβαλλόμεναι ἀξίαι ἢ τρωτὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

10. Ἀξιολόγησις καὶ σύγκρισις πρὸς τοὺς συνεξεταζομένους πολιτισμούς.

Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ἀπάντησις εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ εἶναι τὸ καταστάλαγμα τῆς ὅλης μελέτης, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ χωρήσῃ διαφόρους ὁδούς. Ἐν τέλει θὰ γίνῃ σύντομος ἀναγραφὴ ἐξειλεγμένων ἔργων, εὐμενῶς κριθέντων ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς. Ταῦτα διακρίνονται ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνθετῶν εἰς ἀτομικὰ καὶ συλλογικά, ὡς πρὸς τὸν καλυπτόμενον δὲ ἱστορικὸν χῶρον εἰς ἐκεῖνα περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου κ. ἄ.

Ἂν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔχῃ ἰδίαν φυσιογνωμίαν θὰ ἐκτεθοῦν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα διακρίνουν τοῦτον ἀπ' ἄλλων. Ἂν δὲν συμβαίνῃ τοῦτο, τότε θὰ ἐξετασθῇ ὁ τρόπος συνυφάνσεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων πολιτισμῶν θεωρουμένων ἴσως καὶ τούτων ὡς αὐτοτελῶν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν θὰ πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πεπλεγμένα κατὰ ποικίλους τρόπους ἐνίοτε λίαν δυσδιακρίτους. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς ἡ δευτέρα αὕτη ζήτησις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ πολλὰς καὶ ποικίλας ὁδούς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν κατὰ τρόπον προγραμματικόν. Ἂν ὅμως ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἀποτελῇ αὐτοτελές τι, τότε ἡμεῖς ζητοῦντες τὴν ἰδιαιτερότητα τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς λόγους τῆς αὐτοτελείας αὐτοῦ, ὡς ἐκτίθενται εἰς τὸ ἔργον, καὶ θὰ ἴδωμεν πῶς ἀξιολογεῖται οὗτος ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς συνεξεταζομένους πολιτισμούς. Ἡ πρώτη αὕτη ἐπιβεβαίωσις εἶναι θεμελιώδους σημασίας καὶ ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς ἀριστοτελικῆς «οὐσίας», πρώτης τῶν δέκα κατηγοριῶν. Αὕτη εἶναι φορεὺς πασῶν τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς αὐτοτελοῦς ἐξετάσεως τούτου. Ὅθεν τὰ ἑπόμενα θὰ ἀποβλέπουν εἰς προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων καὶ τῆς χροιᾶς τοῦ ὁρισθέντος ὡς καὶ εἰς σύγκρισιν ταύτης πρὸς ἐκείνην ἄλλων συναφῶν πολιτισμῶν.

Αἱ ἐν τῷ προλόγῳ ἰδίως τοῦ πρώτου τόμου μεγάλου τινὸς ἔργου ἐκτιθέμεναι θεωρητικῶς ἀρχαὶ προσανατολίζουν ἡμᾶς καὶ προδιαθέτουν πως περὶ τῶν ἐκτεθησομένων. Ἂν π. χ. τὸ ὅλον ἔργον ἀποδίδῃ μείζονα βαρύτητα εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, τὴν θρησκειολογίαν, τὴν οἰκονομίαν ἢ τὴν τέχνην, πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τονισμὸν καὶ προβολὴν ἀντιστοίχων τομέων τοῦ πολυχρώμου ἑλληνικοῦ πολιτιστικοῦ τάπητος. Θὰ δυνηθῶμεν δὲ κατὰ τὴν μελέτην καὶ ἔκθεσιν τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα παραχωρουμένου τμήματος νὰ ἴδωμεν, ἂν ἡ ἐξέτασις καὶ ἔκθεσις ἦτο ἀκόλουθος ἢ μὴ πρὸς τὰς τεθείσας ἀρχάς, «πρὸς τὴν ὑπόθεσιν», ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐν τῷ προλόγῳ συνήθως ἐκτίθενται προγραμματικαὶ ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ κριθοῦν καὶ καθ' ἑαυτάς, ἂν δηλονότι εἶναι αἱ πρέπουσαι εἰς τοιαύτην σύνθεσιν καὶ ἂν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀγάγωσιν «εἰς μίαν

ἰδέαν τὰ πολλαχῇ διεσπαρμένα» τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὡς θὰ ἔλεγέ τις δανειζόμενος πλατωνικὴν ἔκφρασιν.

Ἡ σύντομος εἶτα ἀνάλυσις ἑκάστου τῶν συνεξεταζομένων πολιτισμῶν εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἵνα καταστῇ εὐκρινέστερον τὸ ὅλον πλαίσιον, προσέτι δὲ ἵνα ὑπάρξῃ δυνατότης συγκρίσεως τῆς δοθείσης εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἐκτάσεως πρὸς ἐκείνην τῶν συνεξεταζομένων ὡς καὶ τῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς ἀντίστοιχα τῶν ἄλλων. Εἰς τὴν σύγκρισιν ταύτην εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ προβῇ καὶ συγγραφεύς τις τοιούτων ὡς τὰ ὑπὸ θεώρησιν ἔργων, ὁπότε ἴσως θὰ πρέπει νὰ κριθῇ τὸ ὀρθὸν ἢ μὴ ταύτης.

Θὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως εἰς τίνας τόμους γίνεται λόγος περὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς ποῖον ἐνδεχομένως εἰδικώτερον πλαίσιον. Ἡ ἐκτενεστέρα ἀνάλυσις τούτων μετὰ τὴν σύντομον διάπτυξιν τοῦ ὅλου πολιτιστικοῦ τάπητος εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἵνα φανῇ εἰς ποῖον σημεῖον τῆς ὅλης συνθέσεως, ὡς ὀργανικὸν ὅλον θεωρουμένης, γίνεται ἡ ἀνάδυσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἱστορίας. Ἐνδιαφέρει μάλιστα ποῦ τῆς ὅλης συνθέσεως γίνεται σποράδην λόγος περὶ Ἑλλάδος γενικῶς καὶ ποῦ εἰδικώτερον καὶ συστηματικώτερον.

Ἐν τῷ εἰδικωτέρῳ τούτῳ κεφαλαίῳ καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀπαγωγικὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν μεταπίπτοντες ἀπὸ ὑπαλλήλου κύκλου εἰς μικρότερον, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ καὶ ὁ τρόπος διαχωρισμοῦ καὶ διακρίσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπ' ἄλλων ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ἢ μαθήσεων, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστορία ἀνεδύθη ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, συγκεκριμένως ἐκ μιᾶς τάσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἀπεσκόπει εἰς ἐξέτασιν τῆς γλώσσης ὄχι μόνον ὡς θεμελιώδους πολιτιστικῆς ἐκφάνσεως ἀλλὰ καὶ ὡς φορέως τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ κυριωτέρα τῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν ἀπεκόπησαν ἐπιστῆμαι καὶ μαθήσεις, αἱ ὁποῖαι διευρύνασαι τὸ πεδίον αὐτῶν καὶ ἀποκτήσασαι αὐτοτέλειαν, ἤτοι ἴδιον ὑποκείμενον, μέθοδον καὶ σκοπόν, ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι καὶ δι' ἰδίων ἑδρῶν ἀντιπροσωπεύονται σήμερον εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν πολύεδρον.

Ἡ γεωγραφικὴ ἔκτασις ἡ ἀπονεμομένη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν εἶναι σπουδαιότατον θέμα καὶ πλείστας ἔχει ἐγείρει συζητήσεις. Θὰ ἀναζητηθῇ ὄχι μόνον ὁ γεωγραφικὸς χῶρος τῆς ἐννοίας Ἑλλὰς εἰς μίαν ὡρισμένην χρονικὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ ἡ αὐξομείωσις οὕτως εἰπεῖν ταύτης εἰς τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περιόδους.

Παράλληλος πρὸς τὴν γεωγραφικὴν πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς χρονικῆς ἐκτάσεως ἀποτελούσης τὴν ἑτέραν ὄψιν τῆς διφυοῦς ἐννοίας τοῦ χωροχρόνου. Θὰ ἐκτεθῇ ὁ χρόνος ἐνάρξεως τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καθόλου ὡς καὶ μεμονωμένων τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ὁ τρόπος διαιρέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτιστικοῦ συνόλου εἰς χρονικὰς περιόδους ἀποτελεῖ ἐξόχως σπουδαῖον θέμα καὶ γίνεται κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους. Ἡ χρονοδαισία βεβαίως αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἥτις εἶναι συνεχὴς καὶ δὲν γνωρίζει ἀποτόμους τομάς. Καὶ ὅμως ἡ ἱστορικὴ ζωὴ εἶναι ἀδιάλειπτος διαδοχὴ πολλῶν πολι-

τισμῶν, ὧν ἕκαστος ἔχει ἰδιαιτέραν χροιάν. Τὸ ἰδιαίτερον ὅμως αὐτοῦ χρῶμα καὶ αἱ εἰς στενοτέραν περιοχὴν ἑνὸς μόνον πολιτισμοῦ ἰδιαίτεραι ἀποχρώσεις αὐτοῦ δὲν διαδέχονται ἀποτόμως ἄλληλα. Οὕτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συρθῇ διαχωριστικὴ γραμμή. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν συνόρασιν τούτων διαφαίνεται ἡ πολυχρωμία τούτων ὁμοιάζουσα πρὸς ἐκείνην τοῦ οὐρανίου τόξου. Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι λίαν πρόσφορον καὶ συντελεῖ εἰς κατανόησιν τῆς ἐναλλαγῆς καὶ διαφοροποιήσεως τῆς ἱστορικῆς ζωῆς εἰς ὡρισμένα πως χρονικὰ διαστήματα. Ἂν θέλωμεν νὰ εὕρωμεν ἀκριβέστερον χρονικὸν ὅριον θὰ ἀναζητήσωμεν τοῦτο εἰς τὸν χῶρον ἐν ᾧ δύο χρωματισμοὶ συμπλέκονται καὶ ἀποτελοῦν ἓν ἀκαθόριστον μεῖγμα. Τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ εἶναι ἓν συγκλονιστικὸν γεγονός, π. χ. σύγκρουσις πολεμικὴ ἢ σπουδαία κυβερνητικὴ πρᾶξις. Τὸ καλῶς κεχρονισμένον τοῦτο σημεῖον χαράσσει τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἀποτόμου ἀλλαγῆς. Ἡ ἰδιαιτέρα οὕτω χροιὰ περιόδου τινὸς φαίνεται διακρινομένη ἀπ' ἄλλων εἴς τι χρονικὸν σημεῖον καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν διαχωρίσματός τινος. Τοῦτο δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ῥοήν, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς μεθοδικῆς ἀνάγκης τοῦ τέμνειν καὶ θεωρεῖν ὅλον καὶ τμήματα αὐτοῦ καταλλήλως διηρθρωμένα. Ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τοῦτο δὲν εἶναι κοινὸς καὶ ἕνεκα τούτου ὑπάρχουν διὰ τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν πολλαὶ καὶ ποικίλαι κατατμήσεις. Ὅ,τι ἐπιζητοῦμεν ὡς πρὸς τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἔκτασιν ἐντὸς τοῦ ὅλου πλαισίου εὐρέος τινὸς ἔργου καλύπτοντος μείζονα τῆς Ἑλλάδος ἱστορικὸν χῶρον, τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ πράξωμεν καὶ ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ πλαισίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ εἰς ἕκαστον τμῆμα ἀπονεμόμενος χῶρος θὰ ἠθέλομεν καὶ ἐνταῦθα νὰ εἶναι ἀνάλογος τῆς σημασίας αὐτοῦ. Ἂν ὅμως ἐκ ποικίλων λόγων ἡ συμμετρία αὕτη εἶναι ἀνέφικτος, τότε εἶναι δυνατόν, ὡς ἐγένετο κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πολυτόμου ἔργου τῆς ἱστορίας τοῦ Cambridge, νὰ γραφοῦν τὰ κεφάλαια μείζονος σπουδαιότητος διὰ μεγαλυτέρων καὶ ἀραιοτέρων στοιχείων ἢ νὰ δοθῇ ἔκτασις μείζων διὰ καταλλήλου ἐκθέσεως τῶν πολυπλεύρων καὶ ποικίλων ἑρμηνειῶν ἐπὶ γνωσθέντων ἔργων ἢ ἀποσπασμάτων τούτων. Οὕτω, ἀναγραφομένης καὶ τῆς γενομένης ἑρμηνευτικῆς καὶ ἐρευνητικῆς ἐργασίας, ἐκτείνεται ὁ πρὸς ἔκθεσιν χῶρος κατὰ λόγον τῆς χρονικῆς διαρκείας τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὕψους καὶ τῆς κλασσικότητος διασωθέντων στοιχείων αὐτοῦ. Ὡς παράδειγμα ἀνισομεροῦς μὲν ἀλλ' ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τοῦ ἔργου ἐπιβαλλομένης διατάξεως ἀποτελεῖ τὸ περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας ἔργον τοῦ Hermann Bengtson, Griechische Geschichte, München, 1960[2], ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς μεγάλης σειρᾶς Handbuch der Altertumswissenschaft. Ἡ κατάτμησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ H. Bengtson, ἐπεχούσῃ θέσιν ἐγχειριδίου τῆς ἀρχ. ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Περίοδος	Χρον. διάρκεια	Ἀριθ. σελ.
α') Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μέχρι τῶν παραμονῶν τοῦ δευτέρου ἀποικισμοῦ	1900—800 π.Χ.	49
β') Ἡ περίοδος τοῦ μεγάλου ἑλλην. ἀποικισμοῦ	800—500 π.Χ.	77
γ') Ἡ περίοδος τῆς ἑλληνικῆς πόλεως	500—360 π.Χ.	142
δ') Ἡ ἑλληνιστικὴ περίοδος	360— 30 π.Χ.	222
ε') Τὸ «Ἑλληνικὸν» ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ		42

Κατὰ τὴν βραχεῖαν ἀνάλυσιν ἑκάστου κεφαλαίου παρέχεται ὡς εἰκὸς ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτεθῇ ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως ἐπὶ βασικωτάτων προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς τῆς φυλετικῆς προελεύσεως, τῆς γλώσσης, τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων φύλων, τῆς σχέσεως πρὸς προγενεστέρους, συγχρόνους ἢ μεταγενεστέρους πολιτισμούς, τῶν λόγων ἀποτυχίας τῆς προσπαθείας πρὸς συγκρότησιν ἑνιαίας πολιτικῆς κοινότητος κ.ἄ. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ὡς προεδηλώθη, πρέπει νὰ ἀναγραφοῦν καὶ νύξεις τινὲς περὶ Ἑλλάδος εἰς τοὺς ἔπειτα τόμους, ὡς γίνεται καὶ διὰ τοὺς προηγουμένους, καθ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἀναδύεται ἐκ τῆς εὐρείας κοίτης τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, βυθίζεται δὲ εἰς τὸν κόσμον τοῦ μεσαιῶνος καὶ δι' ἀναγεννήσεων στοιχείων αὐτοῦ, ἀφυπνιζόντων ληθαργοῦντας εἰς πάντα ἄνθρωπον σπινθῆρας παρωθεῖ εἰς τὴν ἐκτύλιξιν καὶ ζωογόνησιν τῶν πολιτισμογόνων στοιχείων τῆς ἀνθρωπότητος.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐξέτασιν εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ καταταχθοῦν εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον αἱ προβαλλόμεναι ἀξίαι ἢ τρωτὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὡς καὶ αἱ δρῶσαι δυνάμεις καὶ στόχοι αὐτοῦ. Ἐν τέλει θὰ ἀναγραφῇ, ἂν μάλιστα πρόκειται περὶ παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ θέσις, ἡ ὁποία παρέχεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον εἰς τὴν πανανθρώπινον ἀξιολογικὴν πυραμίδα. Πρὸς σαφεστέραν καὶ ἐποπτικωτέραν ἀντίληψιν τούτου ἐξετάζομεν κατὰ πρῶτον καὶ σημειοῦμεν τὸν ἀριθμὸν σελίδων, εἰς τὰς ὁποίας ἐκτίθεται ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία. Οὕτω δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν ποσοστιαίαν ἀναλογίαν ἑκάστου πολιτισμοῦ τοῦ ὅλου ἔργου καὶ νὰ προβῶμεν εἰς σύγκρισιν. Βεβαίως ὁ παρεχόμενος εἰς ἕνα πολιτισμὸν ἀριθμὸς σελίδων δὲν εἶναι πάντοτε ἐνδεικτικὸς τῆς σημασίας αὐτοῦ διότι πολλοὶ ἄλλοι παράγοντες ἐπιδροῦν, ὡς ὡρισμέναι τεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐπιβάλλουσαι δι' ἄλλους πολιτισμοὺς ἔξαρσιν στοιχείων ἐλλειπόντων εἰς τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν πολιτισμὸν ἢ ἐχόντων ὁπωσδήποτε ἰδιαίτερόν τι, ἀποτελεῖ ὅμως ἐντυπωσιακόν τι καὶ εὐσύλληπτον ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου ἐκείνου, ὅστις δὲν ἔχει τὴν ὑπομονὴν νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἡ ἐξέτασις τῶν γονίμων καὶ παραμονίμων στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῶν δρωσῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων καὶ ἡ σύγκρισις τούτων πρὸς ἀντίστοιχα ἄλλων πολιτισμῶν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τοῦ προηγουμένου. Τὸ θέμα τοῦτο, δυσκολώτατον καθ' ἑαυτό, γίνεται συνήθως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ,

ἂν πρόκειται περὶ ἀτομικῆς συνθέσεως, ἢ ἑνὸς τῶν συνεργατῶν, ἂν πρόκειται περὶ συλλογικῆς, ἐν τέλει δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ὅλου ἔργου. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ προβληθοῦν τὰ γονιμοποιὰ στοιχεῖα τὰ ἱκανὰ νὰ ἀφυπνίσουν τοὺς εἰς πάντα ἄνθρωπον ληθαργοῦντας σπινθῆρας, νὰ διαπτύξουν καὶ ἐλευθερώσουν τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Ζωηρὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀκολούθως ὁ τρόπος τῆς τραγικῆς ἀναμετρήσεως τῶν ἀποδεσμευθεισῶν δυνάμεων. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος παρέχει πολλὰ δείγματα ἁρμονικῆς συνυφάνσεως πρὸς ἀποτέλεσιν ἀνθρώπων πλήρων καὶ ἐναρέτων, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως (ἐνηρμονισμένων). Οὕτω ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔχει τεραστίαν παιδαγωγικὴν σημασίαν διὰ πάντα ἄνθρωπον καὶ πάντας τοὺς λαούς.

Κατόπιν τῶν προγραμματικῶν τούτων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ διαφοροποιηθοῦν πως ἀναλόγως τῆς ὑφῆς τοῦ ὑπὸ θεώρησιν ἔργου, παρατίθενται ἔργα τινά, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ χωρήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων.

1. Ἀτομικά:

Eduard Meyer, Geschichte des Altertums, 5 τόμ., Stuttgart, 1884 κ.ἑ.

Michael Rostovtzeff, A History of the Ancient World, 2 τόμ., Oxford 1926—27.

Fritz Taeger, Das Altertum, Stuttgart 1939, 1958[6].

G. E. Starr, A History of the Ancient World, Oxford 1965.

Arnold Toynbee, A Study of History, Oxford, 1934—54.

2. Συλλογικά:

The Cambridge Ancient History (Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς μέχρι 324 μ.Χ.), 12 τόμ., Cambridge 1924—39. Ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth.

Histoire Générale (Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία I—IV, 1 ὑπὸ Gustave Glotz), Paris 1925—48.

Historia mundi (Ἐγχειρίδιον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας θεμελιωθὲν ὑπὸ Fritz Kern καὶ συνεχισθὲν ὑπὸ Fritz Valjavec), München καὶ Bern, τόμ. 10, 1952 κ.ἑ.

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργα μὴ καθαρῶς ἱστορικὰ περιλαμβάνονται στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τούτων καὶ ἡ ποικιλία τοῦ πεδίου ἐρεύνης ἑκάστου καθιστοῦν δυσχερῆ τὴν ἐπιλογὴν ὡρισμένων. Μνημονεύομεν μόνον τινὰς τῶν γενικωτέρων κύκλων εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἀρχ. ἑλλην. ἱστορία ἀπαραιτήτως, ὅταν μάλιστα γίνεται ἱστορικὴ ἀναδρομή, περιλαμβάνεται. Πρόκειται περὶ ἔργων κοινωνιολογίας, πολιτειολογίας, οἰκονομίας, ἐθνολογίας, ψυχολογίας τῶν λαῶν κ.ἄ. Καὶ εἰς τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ τις θιγόμενα ὀλίγα τοὐλάχιστον ἐκ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω ἐπεσημάνθησαν καὶ περὶ τὰ ὁποῖα ὁ ἐρευνητὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀσχολεῖται.